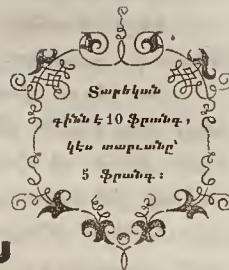

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 6.

1863

2. ՀԱՏՈՐ

ՆԱԽԱԿԱՆ

Վ Ի Ր Ա Ր Ո Յ Ժ Ը

Ա.

(ՎԵՐԸ):

Ա որ տեսաւ Լոնէ, զարհուրած՝
 ետ ետ քաշուեցաւ: Ան ատեն
 մեռեալը կամաց կամաց կան-
 գնուեցաւ եւ շիտակ նստելով,
 անձկութեամբ սկսաւ չորս կողմը
 նայիլ: Երիտասարդ վերաբոյժն
 եղածին վրայ զարմացած, անշարժ
 կը կենար: Մէյ մ'ալ մեռեալը ճարպկութեամբ մը
 սեղանէն վար սողեցաւ, եւ սկսաւ դէպ ի պատուհան
 երթալ: Աս շարժումէն վերաբոյժը բանտարկելոյն
 միտքն իմացաւ:

Չանաղան անգամ պատահած էր, որ բանտար-
 կեալք իրենք զիրենք մեռած ձեւացընելով, փախչե-
 լու փորձ րոած էին: Այսպէսով իմացաւ որ խաբուեր
 է. ուստի եւ յառաջուն շփոթութենէն արթննա-
 լով, Գրանուին վրայ յարձակեցաւ, եւ պատուհանէն
 դուրս ցատքելու վրայ եղած ատեն՝ զինքը մէջքէն
 բռնեց, ասդին քաշեց:

Բանտարկեալը վերաբուժին ձեռքէն պրծելու
 ճիգ րուաւ. սակայն Լոնէ աւարը ձեռքէն թող չտուաւ,
 որով երկուքին մէջ բռնամարտիկ կռիւ մը սկսաւ:
 Բայց Գրանու մերկ ու տկարացած ըլլալով, չկրցաւ
 երկայն դէմ դնել, վերջապէս վերաբուժին զօրու-
 թեան տակն ընկճելով՝ գետինն ինկաւ:

Այլ տեսնես որ ես քեզմէ զօրաւոր եմ, ը-
 սաւ վերաբոյժը՝ գերւոյն վրայ դրած ծնկուրներն ա-
 դէկ մը հաստատելով, եւ առանց իմ ուզելուս՝ չես
 կրնար փախչիլ:

Գրանու դարձեալ ազատելու ճիգ մ'ըրաւ. սա-
 կայն տեսնելով որ պարապ է, հանդարտեցաւ եւ սկսաւ
 ջանալ որ բռնութեամբ ձեռք բերիլ չկրցածը՝ աղա-
 չանքով գլուխ հանէ:

Պարոն Լոնէ, ըսաւ՝ պաղատախառն ձայնով մը,
 կ'աղաչեմ Աստուծոյ սիրոյն համար, թող տուէք որ
 փախչիմ. իմ փախչելէս ձեզի ինչ փնաս կ'ըլլայ,
 դուք իմ վրաս պահապան չէք դրուած:

Հիւանդութեանդ ժամանակը՝ քու պահապանդ
 ալ եմ, պատասխանեց վերաբոյժը: Ամէն մարդ ինչ
 կը զրուցէր ան բժշկին վրայ, որն որ թող տար որ
 մեռելները փախչին:

— Մէկը չիմանար. ասկէ դատ՝ ձեզի ոչ ոք
 կրնայ փնաս հասցընել: Ո՛հ, կ'աղաչեմ, Պարոն Լոնէ,
 սիրելի Պարոն Լոնէ, թող տուէք որ փախչիմ, աս-
 կէ դուրս ելլեմ: Եթէ միայն դունէն դուրս ելլեմ...
 գոնէ վայրկեան մը ազատ եղած, գոնէ անգամ մը
 ոտքս թիափարութեան բանտէն դուրս հանած եւ կեն-
 դանի օդ շնչած կ'ըլլամ: Ասն զի վերջին անգամ
 փախչելու փորձ ընելէս ետքը, թող չեն տար որ
 դուրս՝ բաց օդն ելլեմ, ինչպէս դուք ալ գիտէք:
 Պարոն Լոնէ, կ'աղաչեմ. . . .:

— Անկարելի է:

Բանտարկեալը դարձեալ ազատելու փորձ մ'ը-
 րաւ. սակայն չկրցաւ յաջողցընել, վասն զի վերաբոյժը
 զինքը գետինը դամաճի պէս հաստատուն կը բռնէր:

Եւ ոչ տեղեդ կրնաս շարժիլ, առանց իմ
 թող տալուս, ըսաւ. չեմ ուզեր որ ըսուի թէ քեզի
 պէս ողորմելի մը զիս խաբած ըլլայ:

Աղատ ըլլալ կ'ուզեմ, պէտք է որ ազատիմ,
 գոչեց Գրանու սրտառուչ ձայնով մը:

Ո՛հ Աստուած իմ, ուրեմն պարապ տեղ ու անօ-
 գուտ այնչափ երկայն ատեն համբերած պիտ'որ ըլ-
 լամ: Ես՝ որ երկու ամիս ամենեւին փախչելու փորձ
 չըրի: Ես՝ որ երեք օր առանց կերակրոյ մնացի, որ-
 պէս զի հիւանդանամ ու հիւանդանոց բերուիմ: Ինք
 զինքս մեռեալ ձեւացընելն այնպէս աղէկ յաջողու-
 ցի, որ ամէնքնիդ ալ խաբուեցաք: Եւ այս ամէնայն
 պարապ տեղ եւ վախճանազուրկ: Նպատակին մօտե-
 նալ, եւ վերջին բոպէն ուղածը չյաջողցընել: Ո՛հ,
 ասիկայ անտանելի բան է, յուսահատական բան է:

Ասոնք ըսելով, Գրանու գլուխը կատաղութեամբ
 սալայատակին կը զարնէր: Իր աս յուսահատութեան
 վրայ վերաբուժին սիրտը շարժեցաւ:

Ինչո՞ւ համար, ըսաւ, այնպէս սաստիկ ազատու-
թեան կը բաղձաս:

— Ինչո՞ւ համար: Ո՛հ, դուք երբեք բանտար-
կեալ չէք եղած: Ինչո՞ւ համար ազատ ըլլալ կը բաղ-
ձամ: Ասան զե հոս ապրիլ չեմ ուզեր: Մեռնելէս
յառաջ՝ ցանկալի հայրենիքս դառնալ ու Մարտիկի ա-
րեւուն ջերմ ճառագայթներուն տաքնալ կը տեն-
չամ: Մտածեցէք մէյ մը, քսան տարիէ վեր ձի-
թապաղոյ ծառ մը տեսած չունիմ:

— Բայց բաւական զօրութիւն ու կարողութիւն
չունիս: Տենարուեստդ նորէն ձեռք առնելու. եւ ե-
թէ ազատութիւնդ գտնես, շատ չ'երթար՝ անօթու-
թենէ կը մեռնիս:

Գրանուին երեսին վրայ երգիծական ծիծաղ մը
ցողացաւ:

Ձեր ամենէ՞ղ հարուստ եմ ես, պատասխանեց:

— Դուն, հարձուստ:

— Այո՞, ես:

— Ուրեմն երջանիկ ես:

Թէպէտ Լոնէ աս վերջին խօսքը հենգնութեամբ,
սակայն այնպիսի կերպով մը զրուցած էր, որ Գրանու-
միտքն իմացաւ:

— Մտիկ ըրէք, ըսաւ ցած ձայնով մը. դուք
ալ հարուստ ըլլալ կ'ուզէք: Ես երկու հոգւոյ բաւե-
լու չափ հարստութիւն ունիմ:

— Ձիս ապուշի տեղ կը դնես, Գրանու:

— Ձեզի կ'ըսեմ որ ես զձեզ ալ կ'ընամ հարս-
տացընէ:

— Ձիս ալ քեզի պէս գող մ'ընելով, անանկ չէ՞:

— Ձէ, ալ պատրաստ ստակ տալով: Ինծի
փախչելու օգնեցէք, եւ ստակը մեր մէջը կը բաժնենք:

Աս առասպելներն ուրիշի մը կ'ըլլեցուր, ըսաւ
Լոնէ, իր կամացը հակառակ չարագործի մը ստախո-
սութեանց ականջ կախելուն վրայ ամչնալով: Ել
նայինք, հիւանդանոց երթանք. ալ երկայն մ'ընէր:

Վերաբային աս ըսելով՝ ոտք ելաւ, բայց առանց
Գրանուին երկու ձեռուրները թող տալու:

Ինծի հաւատալ չէ՞ք ուզեր, գոչեց բանտարկեա-
լը յուսահատութեամբ. գլխուս վրայ կ'երդնում, Պա-
րոն Լոնէ, որ ըսածս ստոյգ է: Ի՞նչ պէտք եմ ընել,
որ համոզուիք:

— Գանձդ ցուցուր:

— Հոս չէ. եւ դուք ալ դիտէք որ հոս քովս
չեմ կրնար ունենալ: Բայց թող տուէք որ փախչիմ,
եւ Աստուծոյ առջեւ կ'երդնում որ դուք ալ անկէ
մաս կ'ունենաք:

Իբրեւ ընդունած կը համարիմ, ըսաւ վերա-
բային հենգնութեամբ: Երթանք, խաբեբայ, ներս
երթանք, որ գլեզ նորէն շղթայի զարնեն:

Գրանու յուսահատական հառաչանք մ'արձա-
կեց: Անկէ ետքը քանի մը վայրկեան վարանաց ու
տարակուսանաց մէջ մտած կ'երեւար. վերջապէս
յանկարծ ոտք ելլելով,

Մտիկ ըրէք, ըսաւ այնպիսի ազդու եղանակաւ
մը, որ վերաբային այլալեցաւ: Եթէ յայտնի ապա-
ցոյցներով ցուցնելու ըլլամ, որ ըսածս սուտ չէ,
ղիս ազատ թող տալու խոստում կու տամ:

— Տեսնենք:

— Բայց կը խոստանամ:

— Խոստումն ընելով՝ կարծեմ ինք զինքս մեծ
վտանգի մէջ դրած չեմ ըլլար:

— Ուրեմն երդում ըրէք:

— Լաւ, կ'երդնում:

— Աղէկ ուրեմն . . . Ս. Միքայէլի ծովկեր-
քին քով, Իրկլաս կոչուած ժայռին հիւսիսային կող-
մը գետնի տակ վեց ոտք խորունկ ծակի մը մէջ, աս-
կէ տասը տարի յառաջ արկղիկ մը թաղած եմ, որուն
մէջ 400,000 ֆրանգի դրամասեղանի տոմսակ կայ:

— Աս արկղիկն ուսկի՞ց ձեռքդ անցաւ:

— Գործքէ մը . . . կ'իմանաք: Չորս հարիւր
հազար ֆրանգ: Եթէ կ'ուզէք, աս գումարին կէսը
ձերն է:

Լոնէ գլուխը ցնցելով, Պատմութեանդ մէջ՝
միայն մէկ դժուարութիւն կայ, ըսաւ. այսինքն թէ
դուն տասը տարի յառաջ աս բանտին մէջն էիր:

— Ասկէ տասը տարի յառաջ Մարդին ընկերիս
հետ կը փախչէինք: Գործքը երկուքնիս մէկտեղ գլուխ
հանեցինք, եւ բռնուելու վախէն՝ արկղիկը գետնի
տակ՝ ծածկեցինք: Սակայն երկրորդ օրն ոստիկա-
նութիւնը զմեզ Բլէսգիտի մօտ բռնեց: Ետքէն
Մարդին շղթայի տակ մեռաւ. ես միայն գանձին տէր
մնացի:

Որչափ որ Լոնէ արտաքուստ բանտարկելոյն ը-
սածներուն վրայ մեծ ծանրալիշուութիւն մը չդնել կը
ձեւացընէր, սակայն յայտնի էր որ անոր խօսքերը
յօժարութեամբ մտիկ կ'ընէր: Երբ որ Գրանու խօ-
սելէն դադրեցաւ, վերաբային քանի մը ըրալէ խո-
րունկ մտածմանց մէջ ընկղմած մնաց, իբր թէ ա-
նոր պատմածին ճշմարտութեան վրայ խորհրդածու-
թիւն ընելու պէս: Սակայն մէկէն աս մտածութիւն-
ներէն արթննալով ու Գրանուին աչուրներն իր վրայ
ուղղուած տեսնելով, ամթէն կաս կարմիր կտրեցաւ.
ուստի եւ բանը թեթեւութեամբ մը առնուլ ձեւա-
ցընելով,

Առասպելդ ճարտարութեամբ հնարուած է, ը-
սաւ. բայց նոր բան չէ. հիմակուան ժամանակս՝ եւ
ոչ գուսանական խաղերուն մէջ՝ մարդս ծածկեալ
գանձերու հաւատք կ'ընծայէ: Ուրիշ պատմութիւն
մը ունիս:

Գրանու սարսուաց: Ինծի չէ՞ք հաւատար, գոչեց:

— Նը հաւատամ թէ յաջողակ խաբեբայ մըն ես,
որ դիմացի անմիտ կարծած մարդուդ քու երեւա-
կայութեանդ չէնք իբրեւ ճշմարտութիւն հաւտացը-
նել կ'ուզես:

— Պարոն Լոնէ, Պարոն Լոնէ, կ'աղաչեմ հա-
ւտացէք ինծի, արկղիկն Իրկլասի ժայռին մէկ ծա-

կին մէջն է, եւ ապահով եմ որ փնտռելու ըլլամ նէ՝ կը գտնեմ:

— Զբեղ աս աշխատանքէն ազատ կ'ընեմ:

— Պարոն Լոնէ, երեք մասին երկուքը ձեզի կու տամ:

— Ա՛լ բաւական է . . . :

— Բոլոր ականակապ զարդերն ալ. վասն զի մէջը մեծագին գոհարներ ալ կան:

— Բաւական է, ըսի. ա՛լ խօսք չեմ ուզեր: Ո՛տք ելիր:

Գրանու կատաղի ձայն մ'արձակեց եւ դարձեալ գետինն ինկաւ:

— Չեմ ելլեր, թող գան զիս ասկէ վերցընեն. ինք իրմէս քայլ մը չեմ առնուր: Ո՛հ, չ'ուզեր հաւատալ . . . : Սակայն, Պարոն Լոնէ, ստոյգ է . . . : Բայց չ'ուզեր հաւատալ: Եւ արկղիկն ալ քովս չէ. չեմ կրնար ուրիշ կերպով ցուցնել որ ըսածս սուտ չէ: Իմ եւ արկղիկիս մէջ, թիավարութեան բանտին ու հարստութեան մէջ, միայն տասը մղոն հեռաւորութիւն կայ: Պարոն Լոնէ, վերջէն պիտի զղջաք . . . : Ո՛հ, չ'ուզեր հաւատալ:

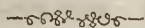
Գրանու յուսահատութենէն գրեթէ ինք իրմէ ելած՝ գետինն վրայ ասդին անդին կը թաւալէր: Իսկ Լոնէ մեծ վարանաց ու շփոթութեան մէջ կ'երեւար: Գրանուին պատմութիւնն իր մտաց մէջ բիւր խորհուրդներ զարթուցած էր: Մէկ կողմանէ անոր ըսածներուն հաւատք ընծայելու եւ անոր առաջարկութիւնն ընդունելու յօժարութիւն կը զգար. մէկալ կողմանէ իբրեւ գիւրախար ու պարզամիտ մէկն երեւնալու ամօթը եւ Գրանուին յանցանքին մասնակից ըլլալու պատկառանքը, զինքը ետ կը կեցընէին:

Վերջապէս ետքի խորհուրդը յաղթեց, եւ փորձութեան ալ շուտ մը վերջ տալու համար, Գրանուին մօտեցաւ, եւ զինքը թեւին տակէն բռնելով՝ վերցընել ու հիւանդանոց տանիլ ուղեց: Բայց տեսնելով որ ջորութիւնը չեքաւեր, ուղեց երթալ՝ օգնութեան մարդ կանչել:

Դուռը կրկին անգամ կղպելով, պահապաններուն սրահը վազեց եւ երկու հիւանդապահներու հրամայեց, որ ետեւէն գան:

Երբ որ անդամահատութեան սրահը մօտեցան, յանկարծ հրացան պարպուելու ձայն մը լսեցին, եւ նոյն միջոցին տեսան որ գաւթին մէկալ ծայրը մերկ ու արիւնաթաթախ մարդ մը գետինն ինկաւ: Ասիկայ Գրանու էր, որն որ ինք զինքն առանձին տեսնելուն պէս, պատուհանէն վար ցաղթելով՝ կը փախէր, բայց պահանորդ զինուորը զինքը տեսնելով՝ վրան հրացան պարպած էր:

Երբ որ Լոնէ քովը հասաւ, Գրանու արգէն հոգին փշած էր, վասն զի գնդակը ճիշդ կուրծքէն զարկած էր:

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

Օր: — Գ. Ջրեղեմ օգնականը:

Հոգեծրին մէջ ջրեղէն երեւոյթներն ամենէն յաճախ են, որովհետեւ խիստ շատ ջրի գոլորէք ալ օդ կ'ելլեն: Ջրեղէն օգնականները գլխաւորաբար են, Մէք, Ա՛հ, Անթէն, Չէն, Կարէն, Յօլ, Եղեմ:

Երբ որ երկրիս անմիջապէս վրայի գոլորէն ան աւտիճանի կը խտանայ, որ տեսանելի կ'ըլլայ ու վարը կը մնայ, կ'ըսուի Մշուշ, Մէք, Մարտիոն: Մշուշ կը վերաբերի նաեւ Երէն կամ Երանց ծառի ըստածն ալ, որն որ տարածուած, չոր, երկարատեւ ու ծծմբային գոլորէններով խառնուած մշուշ մըն է եւ հասարակօրէն Չոք օդ կը գուշակէ: Մշուշ վեր կ'ելլէ ու օդի վրայ կը ծածանի նէ, կ'ըլլայ Ա՛հ, որոնց բարձրութիւնը շատ հեղհեղութէ 1000 ոտնաչափի կը հասնի, այնպէս որ շատ բարձր լեռներու վրայէն նայելով՝ մարդ ամպերն իրմէ վար կը տեսնէ, ու վրան վճիտ երկինք մը: Եւ որովհետեւ շանթն ու փայլակը միայն ամպերու մէջ կ'ըլլան, մարդ բարձր լեռան մը վրայ եղած ատեն՝ շատ անգամ պանչելի երեւոյթ մը կ'ունենայ առջեւը՝ փայլակն իրմէ վար տեսնելով:

Երբ որ ամպերը հովերուն տարուբերելով կամ ուրիշ կերպով շատ կը խտանան, իրենց մէջի գոլորէքը կաթիլ կաթիլ կ'ըլլայ ու վար կ'իջնայ. ասիկայ կ'ըսուի Անթէն, որն որ երկիրը պաղաբեր կ'ընէ, դաշտերը գոյնզգոյն կը զարդարէ, վտակները, գետերն ու ծովերը կը լեցընէ: Ծովերէն ու գետերէն ջուրը նորէն գոլորշածել վեր կ'ելլէ, ամպ կ'ըլլայ ու դարձեալ կը տեղայ: Այսպէսով միեւնոյն ջուրն երբեմն վարն է ծովերու եւ գետերու հետ, երբեմն ալ վերին ամպերու մէջ: Անձրեւի կաթիլները մանր որ ըլլան, կ'ըսուի Յօլ-դափն անթէն, իսկ եթէ մեծ, Զալէ. եւ եթէ խիտ ու երազատեղաց՝ Տարափ, Տեղաբարափ (Սաղանափ): Երբեմն երբեմն զարմանալի անձրեւներ ալ կու գան, ինչպէս քարէ անձրեւ, գորտի անձրեւ, կարմիր անձրեւ, անկի անձրեւ, ծծմբոյ անձրեւ եւ այլն, որոնք ուրիշ բան չեն, բայց մրկին ջորութեամբ մէկ տեղէն հանուած եւ ուրիշ տեղ տարուելով՝ անձրեւի պէս ու անձրեւի հետ վար նետուած նիւթերը:

Չէնը կը գոյնայ, երբ որ ամպին մէջի գոլորէքն ասեղի ձեւով կը սառին ու անանկ վար կ'իջնան. ձիւնը հողին ու անկերուն ձմերուան զգեստն է ու անհամար օգուտ ունի: Երբ որ օդին վերի գաւառները տաք են ու վարինները ցուրտ, վերէն եկած անձրեւի կաթիլները պաղ օդին մէջ մտնելով՝ կը սառնին ու գնտակ գնտակ վար կ'իջնան. ասիկայ կ'ըսուի Բո- (Ինքի):

Կարէն-օրն ալ աս վերջինին նման երեւոյթ մըն է, բայց աւելի մեծ հատերով, որն որ գլխաւորաբար ամառուան ատեն աւելի ցած երկիրներու եւ բարեխառն գօտիններու մէջ կու գայ. ասիկայ կարկոտն գոյնաւուն բուն պատճառը մինչեւ հիմայ դեռ գտնուած չէ:

Յօլը կէս մը վերի օդէն կ'իջնայ, կէս մ'ալ երկրիս

ներսէն ելած գոլորշիներուն խտանալէն ու կայլակածեւ ջուր դառնալէն կը գոյանայ: Յօշն որ սառի, կ'ըսուի Եղեամ:

Դ. Դոստեղիկ եւ տեսարանական օրերնայթեր:

Ասոր շատ գեղեցիկ երեւոյթներ են, որոնց մէջ գլխաւորաբար կը համընկն Ծիւթան կամ Ծիւթանի քօրի, Ասաօթեան եւ Երեկոյեան աղջտոնը, Արշալոյս ու Վերջալոյս, Լուսնի եւ արեգակնային Բալ, Արեւապարկեր, Լուսնապարկեր, Օդապարկեր, Երկնային հալոյս գոյնը:

Ծիւթանի քօրին կը ծագի, երբ որ արեւն օդին մէջ ջրային կաթիլներուն վրայ կը զարնէ, եւ ճառագայթները բեկեւեկելով՝ իրենց ճերմակ գոյնը 7 գլխաւոր գոյներու կը բաժնուին, որոնք են Կարմիր, Աշտէտ (Խաւարանձի), Գեղին, Կանաչ, Լաւրթ (ալիք մալի), Կապոյտ ու Մանուշակագոյն: Ծիւթանի գօտին կիսաբոլոր է, ու մարդան ատեն կը տեսնէ, երբ որ կռնակն արեւին դարձնելով՝ արեգակէն լուսաւորուած անձրեւաբեր ամպին կը նայի. այս պատճառաւ կէսօրէն յառաջ՝ միայն արեւմտեան կողմը, իսկ կէսօրէն ետքը՝ մինակ արեւելեան կողմը ծիւթան կը տեսնենք: Երբ որ երեքանկիւնի ապակեղէն սինով (հատուածակողմով) մը աւրեւուն ճառագայթներն իրենց գլխաւոր եօթը գոյներուն կը բաժնենք, նոյն երեւոյթը կրնանք տեսնել:

Ասաօթեան եւ Երեկոյեան աղջտոնը, որն որ տկար ու աղօտ լուսով խառնուած մութ մըն է. ասիկայ մէջ մը առտու նոր լուսընտալու ատեն, մէջ մ'ալ իրիկունը մթըննալուն վերջի ժամանակները կը պատահի, երբ որ հեռացած արեգակնային ճառագայթները գոլորշիներուն մէջէն անցնելով, շատ կը բեկանին ու իրենցմէ միայն մէկ քանին կարող կ'ըլլան մեզի հասնիլ: Հին ատեններն աւաւտեան աղջտոնը նաեւ Արշալոյսը կ'ըսուէր. իսկ Հայաստանի մէջ երկուքին ալ Մթնշաղ կը զրուցեն:

Ասաօթեան արեւաքայր. երբ որ արեգակը հորիզոնին շատ կը մօտենայ, իրմէ վեր ելած օդը կը լուսաւորէ, բայց անոր մէջ միշտ քիչ կամ շատ գոլորշիք ըլլալով՝ ճառագայթներն այնպէս կը բեկեւեկին կամ ծռելով կ'անցնին, որ իրենց եօթը գլխաւոր գոյներէն վեցն ընկղմելով՝ միայն կարմիրը կ'երեւայ եւ օդը կը շառաւ գունի. ասիկայ է Արեւաքայր կամ Արշալոյս, Այգ, որն որ այնչափ աւելի կարմիր կ'ըլլայ, որչափ որ օդին մէջ շատ գոլորշիք կայ, եւ անոր համար ալ շատ հեղ անանի սաստիկ աւաւտեան կարմրութենէն ետեւ անձրեւ կու գայ: Նոյն կարմիր երեւոյթն իրիկուններն ալ արեւուն մարընոր մօտաւ ատենը կը տեսնուի, եւ պատճառը նոյն է. ասիկայ Երեկոյեան արեւաքայր կամ Վերջալոյս կ'ըսուի: Հաս անգամ սաստիկ կարմրութեան մը պարզ ու յստակ օր կը յաջորդէ:

Արեգակնային ու Լուսնի Բալ կամ Կալ, որն որ լուսաւոր, ճերմակ կամ գունաւոր օդ մըն է՝ վերոյիշեալ երկնային մարմիններուն բոլորով: Ասոր պատճառն ալ Արշալոյսին պատճառն հետ նոյն է, այսինքն՝ մեր անամպ օդին մէջ շատ խոնավութիւն ու գոլորշիք եղած ատեն,

արեւուն ու Լուսնին ճառագայթներն անոնց մէջէն բեկեւեկելով, արեգակնային ու Լուսնին չորս դին բոլորակ մը կ'երեւայ. եւ ասիկց ալ նմանապէս անձրեւային եղանակ կը գուշակուի: Ասոր ընտանի օրինակ մըն ալ ունինք. սեղանի վրայ ծրագ մը վառած ատեն՝ տաք կերակուրներուն շագին՝ ծրագին շրջակայ օդը կը լեցնէ, եւ լուսոյ նշոյններն անոնց մէջէն անցնելու ժամանակ՝ բեկեւեկելով, ծրագի բոցին բոլորովը լուսաւոր պսակ մը կը ձեւանայ:

Արեւապարկեր ու Լուսնապարկեր լուսած երեւոյթները կը տեսնուին, երբ որ օդին մէջ արեւուն կամ Լուսնին դիմաց եղած թերասառոյց ամպերուն կամ պլուտո գոլորշիներուն վրայ յիշեալ երկնային մարմնոց պատկերները կը զարնեն, եւ իրեւ թէ հայլի մէջ կ'երեւան, որով իրենց պատկերը բաւականապէս կ'ըլլայ՝ մարդ կը կարծէ թէ երկինքը շատ արեգակներ կամ Լուսնիներ ըլլան, միայն թէ ասոնք միշտ պակասութիւն մը կ'ուսնենան:

Օդապարկեր կ'ըսուի քն գեղեցիկ երեւոյթը, որն որ ատեն ատեն ծովերու քովը եւ տափարակ դաշտերու վրայ կը տեսնուի, եւ մարդու աչուրները կը խաբէ, այսինքն է՝ շատ հեռաւոր բաները, ինչպէս նաւ, դաշտ, տուն, գեղ եւ այլն, օդի մէջ իրեւ թէ հայլի մէջ մօտ կ'երեւան, երբեմն երբեմն ալ հակառակ դիւրով: Եւ դիպտոսի մէջ Նաբոլէոնի բանակին տաժանեալ զինուորները շատ հեղ կը խաբուէին՝ ասանկ օդապարկերի միջնորդութեամբ մօտ տեղումը կանաչադեղ արտորաներ, գեղեր, ոչխարներ ու իւճեր տեսնելով. բայց քիչ մը ետքը նոյն տեսիլն աներեւոյթ կ'ըլլար եւ կամ ուրիշ նոյն օրինակ երեւոյթներ անոր տեղ կը յաջորդէին: Նմանապէս Մեսսինայի նեղուցին քով պայծառ, տաք ու հանդարտ ատեն մարդ դիմաց նայելու որ ըլլայ, շատ հեղ նաւեր, աշտարակներ, պալատներ եւ ուրիշ ատոնց նման առարկաներ կը տեսնէ: Հաւանական է՝ որ աս երեւութի պատճառն ալ լուսոյ շառաւիղներուն բեկեւեկին ըլլայ:

Երկնքին կապոյտ գոյնն՝ որ պայծառ օրերը կ'երեւայ, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ արեւէն լուսաւորուած մաքուր օդը:

ԱՐՕՆԱԿԱՆ

Առագ ուրախութ օրը Հոռնի մէջ: — Ս. Պետրոսի եկեղեցին: — Սեբաստիան մատուռը: — Ողորմեա ինն

Աստուած երգը:

Առագ ուրախութ օր է: Երկայն ժամանակի վեր արդէն քրիստոնէութեան մայրաքաղաքին չորս հարիւրէն ավելի եկեղեցիներուն ու աշտարակներուն դանդաղները խոր լուսութիւն կը պահեն: Նոյն իսկ ժամացոյցները՝ քաղաքին սուրբ լուսութիւնն ու խորին հանգարտութիւնը չվրդովելու համար, ժամերն իրենց բնական հարուածովը չեն զարներ: Ճամբաներուն վրայ գերեզմանական լուսութիւն մը կը տիրէ, իսկ ասդին անդին տեսնուած սակաւութիւն սեւ հագած մարդիկներն իրեւ թէ բովանդակ

քաղաքին վրայ ձգուած սգոյն երեւեցողիչներն են: Գրեթէ մինչեւ արեւը մարը մտնելու մօտ՝ քաղաքն աս վիճակիս մէջ կը մնայ: Բայց արեւն իր վերջին ճառագայթները բարձրաբերձ աշտարակներուն վրայէն ամփոփելու սկսելուն պէս, բոլոր քաղաքին տներուն դռները կը բացուին. եւ ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ դէպ ի մէկ կողմ կը դիմէ: Աս կողմն է՝ Ս. Պետրոսի եկեղեցին ու Վատիկանի պալատը, ուր ութ օրէ վեր կը բնակի Քահանայապետը, ինք զինքն անդադ առբը մտածութեանց եւ իր պաշտամանց նուիրելու համար:

Վերջապէս բազմութիւնն իր որոշեալ տեղը կը հասնի: Սմենէն յառաջ իրենց առջեւն ընդարձակ հրապարակ մը կ'ելլէ, որն որ Ս. Պետրոսի նախագաւիթը կը կազմէ: Աս նախագաւիթը՝ երկու կողմանէ կամարակապ սրահներով շրջապատած է, իսկ մէջտեղը կը բարձրանայ հին ժամանակներէ մնացած Նոնգոռնոսի բուրգը¹, որուն աջ ու ձախ կողման երկու շատուաններն իրենց կարկաշտով խորին լուծեան մէջ կենդանութիւն մը կը պատճառեն: Անմիջապէս ասոր դիմացը բարձրաւանդակի մը վրայ կանգնուած է Ս. Պետրոսի եկեղեցին, ամէն ժամանակներուն ճարտարութեանց սքանչելիքը, մեծագործութեան հրաշակերտը, որուն մինչեւ երկինք բարձրացող գմբէթը՝ եկեղեցւոյն վրայ իբրեւ երկրորդ տաճար կը կենայ, եւ վրան ինկած արեւուն օսկեծածանչ ճառագայթներուն պատճառաւ կարծես թէ հող մէջ կը լողայ:

Նախագաւիթին մէջ ժողովուրդն երկու մաս կը բաժնուի: Մէկ մասը՝ որն որ Ուրբեա ինչ Աստուծոյ լուսն կ'ուզէ, կամարակապ սրահներուն աջ կողմը դառնալով, դէպ ի Վատիկանի պալատը, Սեքստեան մատուռը կ'երթայ, ուր նախ եւ յառաջ Աքքայական ըսուած սանդուղքը կը հասնի: Մնացեալները, որոնք մեծաւ մատամբ տեղացիները կ'ըլլան, Ուրբեա ինչ Աստուծոյ պատճառած անպատմելի զմայլումն օտարականներուն թող տալով, Ս. Պետրոսի եկեղեցին կ'ընտրեն: Մենք նախ աս վերջիններուն ետեւէն երթանք:

Աս հրաշակերտ տաճարին անբմբեղելի մեծութիւնը, մէջը մտնելէն յառաջ ալ անկէ կրնաս իմանալ, որ մէջը մտնող անթիւ անհամար բազմութիւնը կը կորուսի: Բայց ան աստէն կրնաս բուն մեծութեան վրայ ճիշդ գաղափար ստանալ, երբ որ մէջը մտնելու ըլլաս: Ան ալ մէջը մտնելուդ պէս՝ չես կրնար իմանալ, հապախել մը ժամանակ ասդին անդին պտտելէն ու յոգնելէն ետքը: Ինչպէս ամէն շքեղ ու յաղթ իրերն այնչափ աւելի գեղեցիկ ու հսկայագործ կ'երեւան, որչափ որ մէկը զանոնք մօտանց տեսնէ ու զննէ. այսպէս ալ Ս. Պետրոսի եկեղեցին կարծես թէ ամէն մէկ քայլ առած ատենինս՝ երթալով կը մեծնայ կ'ընդարձակի: Աս համալսարհական տաճարը, սուրբ եւ խորհրդաւոր նշան մըն է, պարզ

բայց ամէն բան բովանդակող աշխարհքիս շէնքին, որուն մեծութիւնն ու զարմանալի յօրինուածն այնչափ աւելի ճիշդ կ'ըմբռնենք, որչափ որ նոյնը չափելու եւ գննելու ետեւէ կ'իյնանք: Ինչ որ Ս. Պետրոսի եկեղեցւոյն մէջ, որն որ աշխարհքիս մէջ փոքր աշխարհ մը կրնայ կոչուիլ, չափաւոր հեռաւորութեամբ պզտիկ բան մը կ'երեւայ, եթէ քովը մօտենալու ըլլանք, զարմանալի մեծութիւն մը կը ստանայ: Այսպէս օրինակի աղագաւ, օրհնած ջրոյ ամանը բռնող ճերմակ մարմարեայ հրեշտակները, քիչ մը մօտանց նայելու ըլլանք՝ չափահաս մարդիկներ, իսկ ճիշդ քովէն՝ բարձրահասակ յաղթանգամ հսկաներ կ'ըլլան: Մէկ եկեղեցւոյ մէջ բազմութիւ ուրիշ գմբէթաւոր եկեղեցիներ կան. այնպէս որ Ս. Պետրոսի եկեղեցին աս նկատմամբ ալ, իբրեւ բովանդակ քրիստոնէութեան գրեթե խաւոր եկեղեցին կ'երեւայ:

Սակայն մարը մտնող արեւուն՝ եկեղեցւոյ կամարին լուսամուտ երգերէն արձակած տկար լոյսը կը ցուցնէ որ Սեքստեան մատուռն երթալու ժամանակն եկած է: Ուստի Ս. Պետրոսէն ելլելով կամարածեւ սրահներուն աջ կողմանէ երթալու ըլլանք, Աքքայական սանդուղքը կը հասնինք, որն որ Վատիկանի պալատը կ'առաջնորդէ, ուր կը դանուի Սեքստեան մատուռը: Աքքայական սրահը Միջին դարու երեւելի նկարիչներուն ձեռագործներովը զարդարուած է: Նկարները զննած ատենինս՝ հեռուէն ականջնիս մեղմ երգի ձայներ կը հասնին: Ուստի մատուռը փութանք: Սակայն նոյն մատուռն ուրիշ մատուռներու պէս չէ. վաթսուն ու հինգ ոտք բարձրութեամբ, հարիւր քսանուհինգ ոտք երկայնութեամբ ու յիսուն ոտք լայնութեամբ բաւական մեծ եկեղեցի մըն է:

Սմենէն յառաջ գահաւորակի մը վրայ նստած եւ խորին մտածութեանց մէջ ընկղմած ծերունի մը կը տեսնես. ասիկայ սուրբ Քահանայապետն է: Իր երկու կողմը նստած են քուռանէ աւելի ծիրանաւորներ, որոնք նոյնպէս օրուան պատշաճութեան համաձայն՝ միակ տրամադրեաց մտածութեամբ մը զբաւած են. ասոնք ալ կարդինալներն են: Քահանայապետին դիմացը խորան մը կայ, որուն չորս կողմը բազմութիւ քահանայք ու եկեղեցականք կեցած են. իսկ մատրան միւս ամէն խորշերը՝ անբաւ բազմութիւն մը, ըստ մեծի մասին օտարականք, զբաւած են: Ինչպէս ըսինք, արդէն սքանչելի երգը սկսած է. սակայն նոյն երգին՝ մարդուն սրտին վրայ ըրած տպաւորութիւնը ստորագրելէն յառաջ, մատուռն ալ աչքէ անցընելու ենք. վրան զի հոս չէ թէ միայն մինչեւ մարդուն սրտին խորքը թափանցող երաժշտութիւնը, այլ նաեւ մատրան պատերուն վրայ նկարուած չքնաղ ու զարմանալի նկարներն ալ մեր մտադրութեան արժանի են: Երաժշտութիւն ու նկարչութիւն Սեքստեան մատրան մէջ իրարու հետ սերտ միաբանութիւն ունին: Եւ աս երկու գեղեցիկ արուեստներուն յառաջ բերած արդիւնքները՝ հաւատքէն յառաջ եկած են: Ինչպէս ամէն եկեղեցիները, նոյնպէս Սեքստեան մատուռն ալ աստուածային պաշտօնը կատարելու համար շինուած է, եւ աս աստուածային պաշտաման ձեռքովն արուեստները

¹ Աս բուրգը՝ Պլինիոսին վկայութեան համաձայն, ան երկու բուրգերէն մէկն է, զորն որ Նոնգոռնոս, Սեպտորին որդին, Հեղինպոլիս քաղաքին մէջ կանգնել տուած է: Քրիստոսէն ետքը յամի 39ին, Կալիգուլա կայսրը նոյնը հռոմ բերել տուած է. իսկ Գոմփիլիոս Գոնգանա ճարտարագետին ձեռքովը 1586ին հիմայ կեցած տեղը կանգնուած է:

ծնած, զարգացած ու իրենց հիմնական բարձր կատարելութեան հասած են: Վասն զի արուեստից ներքին ու կենդանացողիչ շունչը՝ կրօնական հոգին է, եւ աւրուեստները՝ զիրօնը փառաւորել կարծած ատեններն, նոյն իսկ իրենք անով կը փառաւորուին: Շատ անգամ զարուեստն աստուածային կոչելնուս պատճառն ինչ է: Քրիստոնէութեան հետ ունեցած սերտ ու անձուկ միաբանութիւնը: Միքայէլ Անճէլոյին արուեստից ծննդը եւան տեղը՝ Սեքստեան մատուռն եղած է:

Գեռ օգը լուսաւոր է: Եկեղեցւոյն յարկին վրայ գտնուած պատուհաններէն թափանցող հրեղէն գնդին երեկոյեան լոյսը, Միքայէլ Անճէլոյին վրձինէն ծնած նկարները կարծես թէ գլխէն մինչեւ ոտը սկիւթել հանդերձով կը զարգարէ: Միքայէլ Անճէլոյ ան ճարտար ու սրամիտ գլուխներէն էր, որոնք ամէն ժամանակուան գաղափարներն իրենց մտքին մէջ կը բովանդակէին: Մինչեւ հիմայ չգտնուեցաւ մեկնիչ մը՝ որն որ Հին կտակարանին միտքն ու հոգին այնպէս որոշ ու պայծառ բմբռնած ու բացայայտ մեկնած ըլլայ, ինչպէս Միքայէլ Անճէլոյ իր աս հրաշալի ձեռագործին մէջ, որն որ աշխարհքիս ստեղծմամբ կը սկսի ու վերջին դատաստանով կը լմննայ: Առաստաղին նկարներուն մէջտեղի շարքը, աշխարհքիս ստեղծմանէն մինչեւ ջրհեղեղ պատահած գլխաւոր դէպքերը կը ներկայացնեն: Իսկ երկրորդին մէջ նոր աշխարհքն իր նախահարբը՝ Նոյի ներկայացուած է: Սակայն երկու աշխարհքներուն ալ վախճանն որոշողն է՝ վերջին դատաստանը, Միքայէլ Անճէլոյին վերջին խորհրդաւոր նկարը: Ասոր մէջ Քրիստոս Տէրն մեր, չորս կողմն ունենալով ամենասուրբ Մայրն ու սուրբերը, իբրեւ հեղ ու խոնարհ՝ բայց միանգամայն իբրեւ հաւ դողում սփռող ու վրէժխնդիր դատաւոր կ'երեւայ: Բոլոր մարդկային ազգն իր ձայնը լսելով, նոյն տեղը ժողոված է. վճիռը տրուած է. անոնց մէկ մասը դէպ ի երկինք կը սրանայ, իսկ մեկլը՝ դժոխքին անդունդը կը կորսուի:

Երբ որ մարդուն սիրտն աս ամէն տեսածներէն արտաքայ կարգի շարժած կ'ըլլայ, ալ մտիկ կ'ընէ Ողորմեան ինչ Աստուծոյ, որուն երաժշտութիւնը Գր. Ալեկիի շինած է: Երգիչները վերնատունը բարձրաւանդակի մը վրայ կեցած են. իրենք չեն տեսնուիր, եւ մարդ կը կարծէ թէ ձայներն օդին մէջէն կու գան: Լսուածը չէ թէ երկրաւոր, այլ գերբնական հրեշտակային երաժշտութիւն մըն է, որն որ մարդուն սիրտը մեղմ՝ բայց յանկուցիչ ձգողութեամբ մը դէպ ի երկինք կը բարձրացընէ ու երկրաւորն անարգել կու տայ: Նոյն ժամանակ մահը բաղձալի կ'երեւայ. վասն զի մարդն աշխարհքէս կը բաժնէ, երկինք կը տանի:

Ողորմեան ինչ Աստուծոյ սաղմոսին երգը երկու մասունի. մէկ մասը՝ չորս ձայնով, մեկլը՝ հինգ ձայնով կ'երգեցուի, իսկ ամենէն ետքը՝ բոլոր ինը ձայներն ալ մեկտեղ կը խառնուին ու չլսուած գեղգեղանք մը կը յօրինեն: Երաժշտութեան երկու մասերը, զմարդը կը ներկայացընեն, որն որ Պօղոս առաքելոյն ըսածին համաձայն՝ երկու բաժնուած է, ի հոգեւոր կամ ի ներքին,

եւ ի մարմնաւոր կամ յարտաքին մարդն: Բուն ներքին հոգեւոր մարդը փրկութիւն կ'ուզէ, եւ անոր համար Աստուծոյ շնորհքին կը պաղատի, որն որ միայն կրնայ նոյնն իրեն շնորհել: Անկէ ետքը իրարու դէմ կռիւը կը սկսի: Ամենէն յառաջ քաղցրալուր երաժշտութիւն մը կը լսուի. բայց անմիջապէս անկէ հետեւ խոժոռ ու խիստ ձայնիւ երգուած տունը, իբրեւ թէ մարմնաւոր մարդուն՝ հոգեւորին տուած խիստ պատասխանը, երկրաւորին՝ անմահ հոգեւորն դէմ ըրած արտունջը, զգայականութեան՝ Աստուծոյ հետ հաշտուելու ցանկացող հոգեւորն դէմ ըրած բողբոջը, եւ աշխարհային կենաց՝ հոգեւորն ըրած առաջարկութիւններուն մերժումը կը ցուցնէ: Անկէ ետքը դարձեալ մեղմ դասը կը սկսի, որ միջոցին մարդուն սրտին մէջ նոր յուսոյ ճառագայթ մը կը ծագի. սակայն հետեւեալ միայն պարզ ձայնիւ ըսուած տունը, մարդուն վրայ տխուր անախորժ զգածում մը կը պատճառէ, որն որ չէ թէ զարհուրանքէն, այլ յառաջուան ուրախութեան վրայ յանկարծ սեւ քօղ մը ձգուելէն կը պատճառի:

Երկրաւորն երկնաւորին վրայ յաղթութիւն կանգնած կ'երեւայ: Սակայն անիկայ ըրած յաղթութեան վրայ ուրախացած ատեն, յանկարծ նախընթաց անգամ՝ ներէն աւելի գեղեցիկ առանձին առանձին ձայներ կը սկսին լսուիլ, որոնք հետզհետէ իրարու հետ խառնուելով, անհամեմատ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն, չլսուած երկնային գեղգեղանք մը կը յօրինեն: Վերջապէս մարդուն հոգեւոր մասը մարմնաւորին կը յաղթէ եւ զգայականութեան խոժոռ ու բիրտ ձայնը կամաց կամաց կը կորսուի աներեւոյթ կ'ըլլայ. մարդն Աստուծոյ հետ կը հաշտուի:

Չորս կողմը խոր լուսութիւն մը կը տիրէ. թէպէտ եւ երկայն ժամանակէ վեր երաժշտութեան վերջին ձայներն ալ դադարած են, սակայն եւ այնպէս բոլոր ունկնդիրները քանի մը վայրկեան ալ իրենց տեղն անշարժ կը կենան, վասն զի լսուած հրեշտակային երգին արձագանքը տակաւին իրենց սրտին մէջ կը հնչէ: Մարդը հոն երկնային կեանք շնչած ըլլալով, մէկ մ'ալ աշխարհքիս խառնածայն աղաղակներուն մէջ չ'ուզեր մտնել: Սակայն վերջապէս բոլոր ճրագները մարելով, մատրան մէջ զգալի խաւարը կոխելով, զամենքը գրեթէ բռնի անկէ հեռանալու կը ստիպէ:

ՀԻՄՆՈՍԷՆԻՄՈՍԷԻՐ

Բ Ն Ո Վ Ի Տ Ո Վ Ա Ն

Այնչապ յանկուն երեւոյթներուն շոճումով:

Կենդանական ջերմութիւն:

289. Կենդանական ջերմութիւնն ուսկից կը պատճառի: — Կենդանական ջերմութիւնը մաղական անօթներուն մէջ թթուածնին ու ածխածնին պրելէն կը պատճառի:

290. Մաղական անօթ բռնելով ինչ կ'իմացուի: — Արեան մէջ գտնուած մարդ պէս բարակ անօթները, որոնք մարդուն մարմնոյն մէջ տարածուած են: (Տես 254:)

291. Աս մաղական անօթները մարմնոյն ամէն մասերուն

մէջ ալ տարածուած են: — Այո՛, վասն զի խոցուածքէ մը արիւն վազած ատեն, ըսել է թէ արեան անօթ մը բացուած է. եւ որովհետեւ ամենաթեթեւ հարուածով մարմնոյն սր եւ իցէ մասէն արիւն կը վազէ, ասկից կը հետեւի որ մաղակաւ անօթները մարդուն բովանդակ մարմնոյն մէջ տարածուած են:

292. Թթուածին կազմ ու ածխածինն աս բարակ անօթներուն մէջ ի՞նչպէս կը մտնեն: — Արեան կերակուրնիս արեան կը փոխուի, եւ արիւնն իր մէջը թթուածին կազմ ու ածխածին կը բովանդակէ:

293. Մաղակաւ անօթներուն մէջ այրումն ի՞նչ կերպով կ'ըլլայ: — Արեան ածխածինը մեր ծծած օդին թթուածնին հետ միանալով՝ ածխաթթու կը կազմէ:

294. Մարդուն արեան մէջ կազմուած աս ածխաթթուէն ետքէն ի՞նչ կ'ըլլայ: — Թոքն արտաշնչութեամբ նոյնը գրեթէ բոլորովին մարմնէն դուրս կը հանէ:

295. Հասարակ կրակի մը մէջ այրմամբ ի՞նչ տեսակ կազմ կը կազմուի: — Ածխաթթու, որն որ այրելու նիւթին մէջ գտնուած ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալով կը կազմուի:

296. Վառուած ճրագի կամ կանթեղի մը միջնորդութեամբ ի՞նչ տեսակ կազմ յառաջ կու գայ: — Ածխաթթու, որն որ եղին կամ ճարպին մէջ գտնուած ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալէն յառաջ կու գայ:

297. Կենդանական մարմիններուն մէջ ջերմութիւնն ինչպէ՞ կը ծնանի: — Մարմնոյն մէջ պատահող տեսակ մը այրմամբ:

298. Մարդկային մարմնոյն մէջ ծնած ջերմութիւնը նոյն պատճառէն յառաջ կու գայ, որ պատճառէն որ յառաջ կու գայ հրոյն ջերմութիւնը: — Այո՛, արեան ածխածինը՝ ծծուած օդին թթուածնին հետ միանալով՝ ածխաթթու կը շինէ:

299. Իթէ կենդանական ջերմութիւնն այրմանէ կը պատճառուի, ինչո՞ւ ուրեմն մարդուն մարմնին ալ ածխոյ կամ ճրագի մը պէս է՞լայրի: — Իբրեւ ալ նոյն կերպով կ'այրի: Ամէն մէկ աճառ, երակ ու մարմնոյն միւս գործարաններն ըստ ամենայնի վառուած կանթեղի մը պէս կը սպառին, եւ աւելորդ մասերը (օդի ու միւրի փոխուելով) մարմնէն դուրս կ'ելլեն կը բաժնուին:

300. Թէ որ ամէն ոսկրները, աճառները, երակներն ու մարմնոյն ուրիշ գործարանները այրմամբ կը սպառուին, ինչո՞ւ համար բովանդակ մարմնին ամբողջ չի սպառուի: — Ասիկայ ան ատեն կրնար իրօք պատահիլ իթէ սպականած կամ սպառած մասերն անորոշաւ նորոգուելու չըլլային. բայց ինչպէս որ կանթեղ մը՝ որչափ որ ճարակ կ'ընդունի, չիմարիր, այսպէս ալ մարմինը՝ քանի որ բաւական սնունդ կ'ընդունի, չիկրնար բոլորովին սպառուի:

301. Կրակի կամ կանթեղի մը այրելը մարդուն մարմնոյն այրելէն ինչո՞վ կը տարբերի: — Մարդուն մարմնոյն մէջ գտնուած այրումն՝ կանթեղին կամ հրոյն այրմանէն նուազ աստիճանի բարեխառնութեամբ ու կամայ կը կատարուի:

Մարդուն մարմնոյն մէջ գտնուած ջերմութեան բարեխառնութիւնը գրեթէ 37 աստիճան է. բայց այնպէս սով ալ շատ բաներ այրելու բաւական է: Այսպէս օրինակի աղագաւ, ըստ պատահման ըղունգին մէջ մտած փոսփորի կոսոր մը շուտ մը կը բռնկցնէ:

302. Ինչպէս կ'ըլլայ որ ածխածինը մարդուն մարմնոյն մէջ այնպիսի նուազ բարեխառնութեամբ կ'այրի: — Որովհետեւ արեան մէջ գտնուած ածխածինն արտաքին կարգի պղտիկ մասունքներու բաժնուած է, որոնք արեան մէջ թթուածին մտնելուն պէս՝ շուտով մը անոր հետ կը միանան:

303. Մարդն անօթութենէ նեղուած ատեն, ամենէն յառաջ մարմնոյն որ մասերը կը հիւծին: — Հախ ճարպը, վասն զի ասիկայ ամենէն աւելի դիւրաւ այրելի մասն է, անկէ ետքը աճառները, որմէ վերջը մարդն ալ եղը սպառած կանթեղի մը նման՝ կը շիջանի, կը մեռնի:

304. Ինչո՞ւ համար շատ անգամ կերակրող պակասութեանէն մարդուն վրայ խնեթութիւն (կատաղութիւն) կու գայ:

— Վասն զի մարմնոյն մէջ գտնուած ճարպին ու աճառներուն կենդանական ջերմութեամբ սպառելովը, ըղեն ալ կը փափի, եւ բոլորովին խանգարելէն յառաջ՝ վրան հիւանդութիւն (խնեթութիւն) կու գայ:

305. Ինչո՞ւ համար սովալըով մարդը կը հիւծի: — Վասն զի մաղակաւ անօթներուն մէջ գտնուող հուրը, երբ որ դրսէն այրելի նիւթ չ'ընդունիր, կը սկսի նոյն իսկ մարմնէն ճարակ ընդունիլ: Ուստի եւ սովալըով մարդն ալ ան կերպով կը նուաղի կ'անցնի, ինչպէս ճարակ չընդունող կրակը:

306. Մարմնոյն այրելի նիւթն ի՞նչ է: — Ընդունած կերակուրները, որոնց ածխածինն օդին թթուածնին հետ միանալով, ան կերպով ջերմութիւն յառաջ կը բերէ, որ եղանակաւ հրոյն կամ ճրագին մէջ կը պատճառուի:

307. Ինչո՞ւ համար մարմնոյն ամէն մասերը տաք են: — Վասն զի արեան այրումը մաղակաւ անօթներուն մէջ կ'ըլլայ, որոնք ինչպէս վերը (290) ըսինք, բովանդակ մարմնոյն մէջ տարածուած են:

308. Ինչո՞ւ վազելով կը տաքանք: — Վասն զի աւելի օդ կը ծծենք եւ դարձնը կը ստիպենք՝ սովորականէն աւելի շուտով թոքէն անցնելու: Վազելը մաղակաւ անօթներուն մէջ գտնուած արեան վրայ նոյն ազդեցութիւնը կ'ընէ, զորն որ փքոյրը կ'ընէ հասարակ կրակին վրայ:

309. Ինչո՞ւ համար արագ շնչառութեամբ կամ օդ ծծելով մարմննիս տաք կը զգանք: — Վասն զի ասով մարմնոյն մէջ աւելի թթուածին կը մտնէ. ասով արիւնն աւելի շուտով կ'այրի եւ աստիճան կը ջերմանայ, որով եւ մարմնոյն ամէն մասերն ալ կը տաքան:

310. Ինչո՞ւ համար ծանր աշխատութիւնը զմարդ կ'անօթեցնէ: — Վասն զի ծանր աշխատութիւնն արագ շնչառութիւն կը պատճառուէ, որով թոքն առատ թթուածին կ'ընդունի, եւ մաղակաւ անօթներուն մէջ արեան այրումը կ'աճի: Անօթութիւնը մարմնոյն բրած ազդարարութիւնն է, որ մեր այրելի նիւթը նորոգելու ժամանակն եկած է:

311. Ինչո՞ւ մարդ բաւական շարժում չընելով եւ շատ ու եղուտ կերակուր ուտելով՝ գէր կամ հիւանդ կ'ըլլայ: — Վասն զի արեան մէջ շատ աւելի ջրածին ու ածխածին կը մտնէ, քան որչափ արտաշնչութեամբ կրնայ սպառուիլ. ուստի եւ աւելորդ մասերը կամ ճարպի կը փոխուին եւ կամ գործարաններուն մէջ խանգարում կը պատճառեն, զորն որ հիւանդութիւն կը կոչենք:

312. Ինչ բանի համար երգելով ու բարձր ձայնիւ կարգալով կ'անօթենանք: — Վասն զի երգելով կամ բարձր ձայնիւ կարգալով, շնչառութիւնը կ'աւելնայ. արդ որչափ որ թոքին մէջ աւելի թթուածին կը մտնէ, այնչափ աւելի մեր մարմնոյն այրելի նիւթը կը սպառուի:

313. Ինչո՞ւ համար քնացած ատեննիս՝ այնպէս շուտով չենք անօթենար, ինչպէս արթնութեան ժամանակ: — Վասն զի քնոյ մէջ աւելի կամայ շունչ կ'առնենք, որով մարմնոյն մէջ քիչ թթուածին մտնելով՝ մեր այրելի նիւթն ալ քիչ կը սպառուի:

314. Ինչո՞ւ համար գիշերը ցորեկունէ տաք զգեստ ունենալու ենք: — Ա՛յ, վասն զի գիշերն ընդհանրապէս ցորեկունէն պաղ կ'ըլլայ: Բ՛այնչ, վասն զի քնոյ մէջ աւելի կամայ շունչ կ'առնենք, որով կենդանական այրումը նուազ եւ ըստ հետեւորդի մարմննիս ալ պաղ կ'ըլլայ:

315. Ինչո՞ւ համար շատ տաքացած ատեննիս կը քրտնինք: — Վասն զի մեր մարմնին ծակոթիքները կը բացուին, որպէս զի արեան աւելորդ մասերն անկէ դուրս ելլեն:

316. Ինչ բանի համար անօթութենէ ուժաթափ եղած կամ աղէկ սնունդ չունեցող մարդիկ դանդաղ կ'ըլլան ու շարժում ընելու ակորժակ չեն ունենար: — Վասն զի երբ որ մարմնն ըստ բաւականին սնունդ չ'ընդունիր, աճառները գործունէութեան մէջ խոթելու բաղձալքը կը դադրի:

ԲԱՐՈՑԱԿԵՐ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

— Որովհետեւ Հրամաններդ կ'ըսէք որ մայրս է, կը հաւատամ: Բայց զինքն ի՞նչ պէս գտաք: Հայրս ինծի ըսած էր թէ առնիկայ օտար ու հեռաւոր երկիրներ գացած է:

— Իրօք ալ օտար երկիրներէ եկած է: Աստուած զինքը հոս բերաւ:

Երբ որ պարտէզ մտան, Պր. Ռիշարտոյ տեսաւ որ Հեղինէին այլայլութիւնը բոլորովին անցած էր: Մանկիկն նշան ըրաւ, որ քիչ մը հեռու երթայ, եւ ինք օրիորդին մօտենալով, կ'սկզբէր ինչպէս ըլլալը հարցնել. բայց անիկայ ածապարեց հարցուց թէ Աննա ի՞նչ վիճակի մէջ կը գտնուի:

— Աւելի աղէկ է, պատասխանեց վաճառականը. բայց կարծեմ թէ իր արտաքին կարգի տկարութիւնը թող պիտի չտայ որ այնչափ շուտ անկողնէն ելէ:

Խեղճ կին, գոչեց Հեղինէ ցաւով. զիս ճանչցեր է:

— Չեմ կարծեր, որովհետեւ երեսնիդ իր կողմը դարձնենք յառաջ, անիկայ արդէն մարած էր:

— Շատ ուրախ եմ. խիստ կը ցաւէի՝ եթէ զիս ճանչցած ըլլալով, իր աղջկը գտնելուն վրայ զգացած ուրախութիւնը վրդովնէր:

— Սակայն եւ այնպէս պէտք է որ զձեզ տեսնէ ու ճանչնայ: Չեր ընտանեաց առաջնութիւնը չգիտնալով համար՝ միշտ հոգի եւ տառապանք մէջ կը գտնուիք. ալ հիմա կրնաք ամենայն ինչ իմանալ: Ասկէ զատ՝ կրնաք ձեռք բերել անիրաւութեամբ յափշտակուած հարստութիւններ: Ալ իրաւունքներդ յառաջ տանելու վայրկեանն եկած է:

— Ո՛հ, Պարոն, իրաւունքներս...: Կ'ուզէք ուրեմն որ ստացուածքս եւ պատիւս ձեռք բերելու համար, որն որ տարակուսական բան մըն է, խեղճ կին մը եւ իր աղջկը դժբախտութեան մէջ ձգեմ: Ի՞նչ պատասխան կրնամ տալ Մաննիկին, եւ թէ որ մը զիս յանդիմանելու ըլլայ, որ մտքով մարմնովս վրայէն անցնելով՝ ստացայ աստիճանս, որն որ՝ ո՞վ գիտէ՝ կարելի է աղանդականութեան ամենէն ստորինն է: Չէ, չէ՛. երբեք չեմ ուզեր ան դժբախտը ստիպել անանկ բան մը յայտնելու, որն որ կրնայ իր բանտարկութեան եւ կարելի է՝ մահուան պատճառ ըլլալ: Չէի ուզէր նոյն իսկ ամենէն ողորմելի մարդուն ալ փնտրուած լինելու, որչափ եւս առաւել որդեգիր առած աղջկանս մօրը, որն որ թէպէտ եւ ինծի շատ վիշտ պատճառեց, բայց մօրս կենաց վերջին օրերը հոգաց ու խնամեց, եւ զիս ալ՝ ինչպէս հաւանականութեամբ կը կարծեմ՝ մարդասպանի դաշունէն ազատեց: Չէ՛. աւելի աղէկ է որ բոլոր կենսաքրս աղքատութեան եւ խեղճութեան մէջ անցնեմ, քան թէ թշուառի մը արջուկովը պատու եւ հարստութիւն ստանամ:

Հեղինէ աս խօսքերն այնպիսի սաստկութեամբ մը խօսեցաւ, որ Պր. Ռիշարտոյ չհամարձակեցաւ զինքն ընդմիջել: Բայց երբ որ անիկայ խօսքը լսեցուց, ի վերայ այսր ամենայնի, ըսաւ, դուք Պր. Կարոյ սին իշխանութիւն տուած էիք որ ոտիկանութեան ձեռքով աս կնոջ ետեւէն ինչայ:

— Ես երբեք իրեն իշխանութիւն չտուի. միայն դէմ չդրի, եւ աս տկարութեան վրայ շատ անգամ մեծ ցաւ ունեցած եմ: Անոր համար միշտ Աստուծոյ կը խնդրէի որ աւելի անոր սիրտը շարժէ, քան թէ մարդկային արդարութեան ձեռքն ինչալ տայ, որն որ նոյն իսկ զղջացողին չինքերը: Ուստի, Պարոն, ձեր ինծի ունեցած սիրտը համար՝ կ'աղաչեմ զինքն արդարութեան ձեռքը չմտնէր:

— Իմ դիտարկութիւնս ալ ան չէ, սիրելի՛ օրիորդս: Կ'երեւայ որ աղէկ չեմ մեկնած միտքս՝ որն որ ձերինն բոլորովին համաձայն է: Կ'ըսէք թէ միշտ Աստուծոյ կ'աղաչեիք որ ան կնոջ սիրտը շարժէ, որ ըրածին վրայ զղջայ: Կարծեմ թէ աղաչանքներդ արդէն լսելի եղած է:

— Ստոյգ կ'ըսեք, գոչեց Հեղինէ, եւ դարձեալ երեսները յառաջուն զուարթութիւնն առին:

— Այո՛. եւ այսպէս կարծելուս պատճառն ալ աս է:

Աս ըսելէն վերջը՝ պատմեց քանի մ'օր յառաջ զԱննա առաջին անգամ տեսնելու. եւ խոստովանեցաւ որ թէպէտ նոյն ատեն չէր կրնար երեւակայել թէ ան խեղճ մտաբանին իր դպեալին ըլլայ, ի վերայ այսր ամենայնի քանի մը անգամ անիկայ միտքն եկած էր, եւ աս յիշատակը շատ աւելի զինքը շարժած էր՝ անոր բարիք ընելու, քան թէ առջեւը տեսած թշուառութիւնը:

Կը տեսնէք, Պարոն, պատասխանեց Հեղինէ, որ Աստուած դժբախտին մահը չ'ուզէր, հապա անոր դառնայն ու կեանքը: Ուստի կ'աղաչեմ, Աստուծոյ ձեռք աղաչած գործը գլուխ տարէք: Գաղթեց զինքը յուսովի խօսքերով քաջալերեց: Ըսէք իրեն որ կրնայ Աստուծոյ թողութիւն ընդունիլ, եթէ այնչափ երկայն ժամանակ ծածուկ պահած ճշմարտութիւնը յայտնէ, չէ թէ անողորմելի դատաւորի մը, այլ բարեկամներու առջեւ: Բայց իր տկարութեան խնայեցէք:

— Կրնաք բոլորովին՝ ապահով ըլլալ՝ օրիորդ:

Պր. Ռիշարտոյ պարտեցնէ ներս մտած ատեն՝ Մաննիկին պատահեցաւ, որն որ տրտմած եւ սիրտը կտորած՝ գաւթին մէջ կը պարտէր: Չ'ընք շոյեց ու սիրեց, եւ ըսաւ որ պարտէզ Հեղինէ օրիորդին քոֆի երթայ:

Աղջկը հարցուց որ իր մօրը քովը կ'երթայ:

— Այո՛, աղջկա՛. դուստ ալ քիչ մը հանգչեցէն վերջը կու գաս:

Աս ըսելով, վեր ելաւ, Աննային խուցը գնաց: Անկողնայն մօտեցաւ, եւ հիւանդին քովը սպասող աղախինը դուրս խրկելով, քաղցրութեամբ մը անոր ինչպէս ըլլալը հարցուց:

Ո՛հ, Պարոն, պատասխանեց Աննա, աս

ինչ մեծ բարիք է ինծի ըրածնիդ. ինծի պէս մեղաւորի մը հետ ասանկ վարուելնիդ ստուգիւ շատ մեծ բարութեան նշան է...: Կը կարծէք որ գործած չարիքիս հատուցումը չըրած՝ Աստուած ինծի թողութիւն տայ:

— Թողութիւն կու տայ, եթէ հաստատուն կամք ու դիտում ունենաւ քու պարտքդ կատարելու: Աս կամքը բաւական կ'ըլլայ՝ երբ որ մարդս կարողութիւն չ'ունենար կրօնին հրամայածին համեմատ՝ իր ձեռքով թշուառութեան մէջ ինկողնէն ինչ նկատմամբ ունեցած ուրիշ պարտքերն ալ կատարելու:

— Ո՛հ, ինչ տխուր բան է մտածելը՝ թէ մարդ խեղճ աղջկան մը չարիք ըրած է, որն որ գուցէ գլուխը դնելու տեղ չունի: Երանի՛ թէ կարենայի զինքը գտնել, որպէս զի միտքս արթնաց, որովհետեւ կրնամ միտքս արթնաց:

— Աս հոգն Աստուծոյ նախախնամութեան յանձնէ: Բու յանցանքիդ զօհ եղող անձին ուր գտնուիլը դուստ չես դիտեր. բայց Աստուած ամէն բան գիտէ. եւ իրեն դիմող դժբախտները երբեք չ'իջարկու:

Աս խօսքերը քիչ մը մեղմացուցին Աննային խռովութիւնը՝ որն որ դէմքէն յայտնի կ'երեւար: Այսրկեան մը ըսաւ կենալէն ետքը՝ Պր. Ռիշարտոյին ըսաւ.

Երբ որ ձեզի հետ պարտէզ մտայ, աղջկանս քով մանկամարդ տիկին մը տեսայ. արդեօք անիկայ է Ֆրանս նաւին ընկղմելէն ետքը Մորոյ կնոջ տունը բերուող տիկինը, որն որ ետքէն զՄաննիկ հետը տարեր է:

— Այո՛, անիկայ է:

— Ես ալ անանկ մակաբերեցի. 'չայեցէք, Պարոն, ամէն բան իմացայ, միայն ան տիկնոջ անունը չեմ գիտեր, զորն որ մէկը չկրցաւ ինծի զրուցել: Մորոյ մայրը որուն քովէն երկու զաւկներս առնելով՝ ձեզի բերել կ'ուզէի, տունը չէր: Գրացիներէն մէկն ամէն բան ինծի պատմեց...: Բարի տիկինը, աղջկա հոգիեց տանելով՝ չէր կրնար երեւակայել թէ ինծի որչափ այլայլութիւն ու անձկութիւն պիտի պատճառէր:

— Մեզի ըսին որ դուստ աս կողմերէն գացած ես, եւ գուցէ երբեք ետ չես դառնար. եւ խեղճ Մաննիկը հոգացող չկար: Սակայն եւ այնպէս ամէն կարելի գէպեքը մտածելով, Մորոյ կնոջ իմ բնակարանին տեղը զրուցած էի, որպէս զի եթէ իրեն գաս աղջկիդ փնտրես, անոր ուր ըլլալը քեզի իմացնէ:

— Հնորհակալ եմ, Պարոն, եւ կ'աղաչեմ որ իմ կողմանէ ան տիկնոջ ալ շնորհակալ ըլլաք, մինչեւ որ ես ալ կարենամ անձամբ իմ շնորհակալութիւնս մատուցանել:

Պր. Ռիշարտոյ տեսնելով որ Աննա դեռ շատ տկար է եւ չիկրնար տակաւին հետը Հեղինէին վերաբերեալ նիւթերուն վրայ խօսուիլ, ալ խօսակցութիւնը յառաջ չտարաւ: Չ'ընք հոգացող աղախինը կանչեց, եւ ձգեց կնոջն ու Հեղինէին քովը գնաց, եւ Մաննիկին մօրը վրայ տեսած պատրաստակամութիւնն առնեց իմացուց: